

ISBN 978-86-82873-15-0

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ШЕЗДЕСЕТ ГОДИНА
ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
С А Н У

ЗБОРНИК РАДОВА I

Уређивачки одбор:

др Гордана Јовановић, редовни професор, др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ, др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник, др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:

Срето Танасић

БЕОГРАД
2007

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41:005.71(497.1),,1947/2007“
811.163.41(082)

ШЕЗДЕСЕТ година Института за српски језик САНУ : зборник радова I / уредник Срето Танасић. — Београд : Институт за српски језик САНУ, 2007 (Београд : Чигоја штампа). 494 стр. ; — 24 cm

Тираж 500. — Напомене и библиографске референце уз текст. — Библиографија уз поједине радове.

ISBN 978-86-82873-15-0

1. Танасић, Срето [уредник]

а) Институт за српски језик САНУ (Београд) — 1947–2007

б) Српски језик — Зборници

COBISS.SR-ID 145323020

Рецензенти:

академик Милка Ивић, др Гордана Јовановић, редовни професор,
др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ,
др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник,
др Срето Танасић, научни саветник

Секретари редакције:

мр Владан Јовановић
Марина Спасојевић

Израду и штампање финансирало је Министарство науке Републике Србије.

Издаје:

Институт за српски језик САНУ, Буре Јакшића 9

Коректура:

Владан Јовановић и Марина Спасојевић

Припрема за штампу:

Давор Палчић (palcic@eunet.yu)

Штампа:

ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

Тираж

500

САДРЖАЈ

Предговор	7
-----------------	---

I

Драго Ћупић — Срето Танасић: <i>Шездесет година Института за српски језик САНУ</i>	11–18
Ирена Грицкат-Радуловић: <i>Наука о језику у делатности Академије</i>	19–106
Милка Ивић: <i>Александар Белић (2. VIII 1876 — 26. II 1960)</i>	107–109
Милка Ивић: <i>Актуелности Белићевих погледа на именицу</i>	111–123
Драго Ћупић: <i>Михаило Сивановић (Свијена Пийерска, 1903 — Београд, 1991)</i>	125–130
Стана Ристић: <i>Прва лексикографска школа у Институту за српски језик САНУ</i>	131–149
Марта Бјелетић: <i>Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“</i>	151–170
Гордана Јовановић — Виктор Савић: <i>Пројекат „Обрада старих српских писаних синонима и израда Речника црквенословенског језика српске редакције и Српскословенског јеванђељског речника“</i>	171–177
Слободан Реметић: <i>Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик</i>	179–193
Предраг Пипер: <i>Савремени српски књижевни језик у истраживањима и издањима Института за српски језик САНУ</i>	195–204

II

Милка Ивић: <i>О специфичном лексичко-морфолошком ентитету пут</i> ..	207–214
Миланка Бабић: <i>Грамаичко-прагматичке везе презентативних партикула ево, ето, ено у екскламативним конструкцијама</i>	215–228
Милета Букумирић: <i>Изучавање српског језика на Филозофском факултету у Приштини</i>	229–242
Даринка Гортан-Премк: <i>Српска лексикографија данас. Три предлога</i> ..	243–247
Јасмина Грковић-Мејдор: <i>Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци</i>	249–266
Милорад Дешић: <i>Српски језик као страни у теорији и пракси</i>	267–271
Милан Драгичевић: <i>Прекодрински мост (поводом 60 година постојања Института за српски језик САНУ)</i>	273–278

Радмила Жугић: <i>Генитивне предлошко-падежне синтагме узрочног значења с предлогом од у говору јабланичког краја (паралеле с призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима)</i>	279–291
Гордана Јовановић: <i>Бура Даничић, Рјечник из књижевних старијих српских — дело нејролазне лексикографске вредности</i>	293–297
Милош Ковачевић: <i>Међуоднос фуџура I и фуџура II имперфективних глагола</i>	299–311
Ана Кречмер: <i>Славеносрпска писменост и њено значење за историјску српстику</i>	313–320
Władysław Lubaś: <i>Мój naukowy Belgrad</i>	321–329
Јордана Марковић: <i>Српска дијалектологија после</i>	331–338
Герхард Невекловски: <i>Српски језик у Аустрији</i>	339–348
Милош Окука: <i>Српстика у Баварској</i>	349–365
Бранислав Остојић: <i>Досадашњи резултати, стање и будући задаци науке о српском језику у Црној Гори</i>	367–373
Звездана Павловић: <i>Поглед на оронимију Србије</i>	375–380
Јованка Радић: <i>Пол и категоријална припадност назива за лица у српском језику</i>	381–400
Милорад Радовановић: <i>Ојолски пројекат</i>	401–416
Милица Радовић-Тешић: <i>Славови М. Пешикана о језику у Црној Гори</i>	417–425
Андрей Н. Соболев: <i>Календарная лексика балканских славян</i>	427–443
Димитрије Стефановић: <i>Нешто о лингвистичкој српстици на Универзитету у Будимпешти у прошлости и данас</i>	445–461
Рада Стијовић: <i>Семантичко-орфографске дистинкције неких сложеничких образовања</i>	463–470
Светлана Михаиловна Толстая: <i>Языковой образ пустого</i>	471–480
Пол-Луј Тома: <i>Српстика у Француској</i>	481–494

ISBN 978-86-82873-15-0, p. (375–380)

УДК 811.163.41'373.21

2007.

ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ
(Београд)

ПОГЛЕД НА ОРЕНИМИЈУ СРБИЈЕ¹

Најпре се даје општи преглед карактеристика оронима Србије, њихових семантичких и морфолошких типова, а затим се предлаже ново објашњење порекла имена планине *Каблар*.

Кључне речи: апелатив, ороним, орографски термин, једночлани ороним, двочлани ороним, *чока, краку, ђал, кодра, Овчар, Каблар, саballus*, келтски супстрат, *Κυβέλη*.

1. Оренимија чини једну грану лингвистичке дисциплине — ономастике, уз хидронимију, антропонимију, топонимију. Топоними, као чиниоци топонимије, могу се посматрати и проучавати појединачно или у оквиру одређеног ареала, али и, шире посматрано, као саставни елементи оронимије. Они су (расути по планинским пропланцима, висовима, долинама, косама, испасиштима) неодвојив део брдских, планинских терена и, самим тим, добијају статус оронима. Уз њих, а то се односи и на објекте које је начинила људска рука: трла, стаје, уређене терене, путеве — све оно што је лоцирано на узвишењима, висовима, предмет је изучавања оронимије. Може се рећи да су ороними синтеза осталих онима који се могу наћи на брдско-планинским теренима.

2. Као резултат богатог и разноликог рељефа у Србији развијена је многобројна и разнородна терминологија која се односи на све видове теренских облика. Неки од њих су: *гора, њланина, брдо, брег, вис, чука, коса, глава, бобија, ваља, чукар, рџи, кук, клик, њревој, било*. Они, као опште речи, апелативи, из степена термин — ономастички апелатив, преузимају функцију онима, постају ороними. Условно речено, њих можемо сматрати правим оронимима у односу на оне који

¹ Аутор је више година прикупљао материјал за студију из оронимије. Ексерпирани су сви доступни ороними Србије. Први део те студије „Ороними Србије“ — од А–Ј примљен је за штампу у часопису *Ономајлошки њрилози* 19, Одбор за ономастику САНУ, Београд.

су именовани на неки други начин. Изучавање оронимије треба започети проучавањем географских термина локалног карактера ради тесне везе са локалним топонимима на које су пренели своју семантику. Ороними могу имати морфолошки склоп једночланих и двочланих онима:

апелатив

(термин)

једночлани ороним

орографски апелатив:

сажети ороним

(из синтагме):

Чука, Брдо ... Голеч, Космача...

двочлани ороним

(атрибут + апелатив):

*Горње брдо, Камена гора,
Зелена коса, Висока сџена*

2.1. Приликом анализе оронима насталих од термина, у оквиру ареала запажа се присуство специфичних термина везаних за одређени ареал, уз већ опште познате термине. Област источне Србије обилује оронимима од термина *чока* из румунске лексеме *ciocă* од словенског *чука*: *Чока бара, Чока борулуш, Чока Чербан, Чока Ници, Чока сербеск* и др.

У истој зони су чести и ороними од *краку*, румунско *craci*, српско *крак*: *Краку балџа, Краку Бибулуј, Краку Богдан, Краку Бањи, Краку бугарецку*.

Румунска лексема *deal* 'брдо', српско *део*, дијалекатско *дел*, *дијел*, чује се и са иницијалним *ђ*-, које је раније везивано само за банатске говоре: *Ђалу Бучје, Ђал, Ђалу Сџуџиња, Ђалу Кусакулуј*.

У ареалу Косова уобичајен је арбанашки термин *kodra* за 'брдо': *Кодра Бећес, Кодра бунарић, Кодра гологлавес, Кодра Јованић*.

3. Мотив именовања многих оронима, нарочито микрооронима, јесте њихов изглед изражен кроз субјективни однос онога који номинује, тј. такво називање одражава визуелни став номинатора. Став особе која даје име (оно касније бива прихваћено од других људи и преношено даље) своди се на истицање уочених оронимских особина: *Крива коса, Крње брдо, Бела сџена, Вели врх, Висока чука, Голема шумба, Тусџо брдо*. Често су таква имена једна другима семантички опозитуми: *Велика чука, Веља глава, Голем кичер // Мало брдо, Мали рид; Доње брдо, Доњи рид // Горња глава, Горњи рид; Дугачка коса, Дуго брдо // Крајка коса, Куса глава, Куси брег; Ошџрик, Ошџрељ, Ошџри криш // Обла глава, Облик, Обли вис; Равна главица, Равна џланина // Криво брдо, Крива коса; Космајџи врх, Космај // Гола џла-*

нина, Голеш, Гола чука // Лис, Лисински врх; Сува њланина // Мокра гора, Мокра њланина; Црно брдо, Црни врх // Бела сџена, Бели брег.

Помињани ороними имају најчешће синтагматску форму: атрибут, који истиче особину, изглед, боју, уз апелатив — оронимски термин: *Жуџи кри, Црвена њланина, Крива долина, Изгорели брег.*

4. Посебну групу оронима чине они који су именовани према другим онимима: фитонимима, зоонимима, антропонимима. Називи су настали према природној, непосредној вези са биљним покривачем, настањеним животињама и насељеним људима.

4.1. Према анализираним оронимима биљног порекла преовлађују дримоними: *Крушка, Крушково брдо, Клење, Брезов врх, Букова глава, Велико церје, Габар, Глог, Глоговачки врх, Граб, Грабар, Јаблан, Јабука, Јавор, Јелак, Јеловица, Багрено брдо, Куџињак.*

4.2. Зоонимски тип оронима обухвата називе према домаћим животињама, онима које живе у дивљини, птицама. Ево неких оронима именованих према домаћим животињама: *Крављи до, Говеђа глава, Говеђи врх, Кобила, Воловска долина, Кобиља глава, Коњ, Коњска раван, Козја глава, Козја сџена, Козја чука.* Према шумским животињама и птицама су ороними: *Кошутња сџоја, Кошутњачки вис, Вуковац, Вуков врх, Јелен, Змијино брдо, Крагујевац; Грлица, Голуб* и др.

4.3. У оронимији су присутне две групе антропооронима: 1) према личном имену, углавном мушком: *Кузманово брдо, Адамова чука, Аврамова њланина, Алексино брдо, Васин рид, Ђокин вис, Каџин брег,* и 2) према родовском имену: *Кадића брег, Гајића брдо, Ђурића коса, Ђуровића брдо, Владића брдо, Карића брдо.* У групу антропооронима могу се уврстити и они, не бројни, ороними настали према етнонимима: *Арбанашка њланина, Арнаутџи, Арнаутска брдо, Грчка коса, Грчки врх, Грчко брдо, Бугарско брдо, Влахиња, Влашић, Влашка њланина.*

5.1. У старијем периоду, све до краја средњег века, настајали су оними, па и ороними, специфичне структуре — грађени посесивним суфиксима *-јь, -ъ.* Придевски први члан захтевао је двочлану форму, уз њега се налазио антропоним или топоапелатив. Током времена такве двочлане форме су сажимане, те данас имамо од њих слој једночланих оронима:

- л. име *Гајча* > **Гајчин брег, врх* и сл. > ороним *Гајчин*
- л. име *Иван* > **Иван-јь врх, рид* и сл. > ороним *Иванац веџрен* > **Веџрен-ја њланина, коса* и сл. > ор. *Веџрења голуб* > **Голубъ врх* > ороним *Голуб*

**врх-ја* > **Врш-а коса, ливада* > **За-врша* > ор. *Заврша*
 л. име *Влад(а)* > **Владин брег* > **Владин-је брдо* > ор. *Владине*
брид > *Брицак врх* > ороним *Брицак*
јелен > **Јелен-ја шума, коса* и сл. > **Јелења коса* > ор. *Јелењак*

5.2. Ороними именовани од других онима нису сви настали непосредно. Многи су изведени посредно од других онима, ономастичких апелатива, топонима, хидронима, фитонима, зоонима, као трећи онимски слој:

фитоним > **топоним** > **ороним**: *јела* > *јелак* (шума) > ор. *Јелак*; *кујина* > *кујињак* > ор. *Кујињак*; *клен* > *клење* > ор. *Клењар*;

зооним > **топоним** > **ороним**: *крава* > *краварник* > ор. *Краварник*; *коњ* > *коњарник* > ор. *Коњарник*; *голуб* > топ. *Голубац* > ор. *Голубац*;

антропоним (звање, положај) > **топоним** > **ороним**: л. име *Ација* > **Ацијева њланина (исџаша* и сл.) > ор. *Ацијевац*; *кнез* > *Кнежево њрло* > ор. *Кнежево њрло*; *ковач* > **Ковачева ливада* > ор. *Ковачевац*;

хидрографски апелатив > **хидроним** > **ороним**: *бара* > хид. *Велика бара* > ор. *Велика бара*; *вода* > **Водна коса, ливада* и сл. > ор. *Водна*; *језеро* > **Језеришџе* > ор. *Језеришџе*.

6. Ако се ороними проучавају у равни, синхроно, термин синхроно, примењен на топониме, орониме, мора да обухвати изврстан временски период, неколико десетина година, можда чак и читав век. Термин синхронија, истовременост, условни је термин и само као такав се може употребити.

До данашњих дана сачувани су неки ороними, елементи оронима, из прадавних времена, из супстратних слојева. Они су спона са прошлосту, а истовремено карактеристика данашњег стања. Њих чине спорадично келтски, романски оними, а међу њима посебно распрострањени влашки називи, грчки наноси. Након средњег века је турски лексички фонд продро и у оронимију, те га има и данас. Ороними настали у пограничним зонама, у билингвалним срединама, постоје и користе се и данас (источна Србија — румунски етнос; Косово — арбанашки етнос).

Ако бисмо пак желели да говоримо о дијахронији у оронимији, то би било могуће само кроз појединачне, или низ појединачних, онима за које се може претпоставити, или се језичким анализама може установити, да припадају различитим временским периодима и различитим етничким слојевима.

7. Овај сумарни осврт на оронимију Србије завршићемо покушајем да се лингвистичком, структурално-семантичком анализом допре до етимологије јединственог оронима *Каблар*.

Ороним *Каблар* (895м) налази се у сливу Западне Мораве. Говорећи о појединим типовима оронима Павловић М. (1969, 38) констатује: „... Pri procesu asimilovanja supstratnih slojeva, prelaza na južno-slovenske dijalekte, vršeno je onomastičko prilagodjavanje superstratnom sloju ...“ То се може применити и на ороним Каблар. „... Oronim *Kablar* ... svakako (je) iz **Cabral*, cf. **cabra*, *capra*, *b* : *p*, kao sonorizacija, značajna u galskom ...“ (ор. cit., 40). На овакво објашњење аутора је навело име суседне планине зоонимског типа — *Овчар*. Могућ етимон онима Каблар може се тражити и у другом латинском зоониму, *caballus*, који је карактеристичан и за галски.

Келти су населили подручје Дунава, Шумадије, Западне Мораве, крећући се ка југу. За собом су оставили трагове у називима места. *Ca-ballus* је према Е — М (1951) назив који се даје коњу који обавља тешке послове, те „... Comporte souvent une nuance péjorative, et appartient à la langue populaire ...“. У давно време та лексема је имала „... série de dérivés : *caballa* ... *caballinus*, *cabalāris* (-rius), *caballiō*, -ōnis ... *caballicō*, -ās, *caballista* ... Ce mot qui n'existe ni en grec byzantin, ni en grec moderne, doit provenir d'une lanue non i.-e., balkanique ?, comme *mannus* (= мали галски коњ) ...“ (ор. cit., 143). Можда је праваријанта имена Каблар био облик **cabalāris* (-rius), што би потврдило присуство романског наставка *-ar* (искључује се домаћи наставак *-ar* којим се граде радне именице као *ка̀бл̌ар* 'онај који израђује кабле', у Вукову Рјечнику). Келтске и латинске форме (*caballos*), и саме преузете, сматра се да су неиндоевропског порекла Е–М (1951). Трубачев (1983, 93–98) додаје: „келт. и лат. форми сами заимствоване, и их фонетич. особености ... обједињају их с греч. *καβάλλης* ...“ (стр. 95). При томе истиче једну особину: да је грчка форма ближа изворној и, самим тим, тешње повезана са словенском **kobyła*. Наглашава да се до такве блискости долази различитим путевима. Значајно је име насеља *Καβύλη* (*Cabule*) на трачкој територији, где је долазило до додира са фригијском културом.

Трубачов л.с. даље повезује овај зооним са именом фригијске („балканско-анадолске“) богиње *Κυβέλη* (*Κυβηθη*, *Κυβάβα*), са варијантама првог слога : *ко-* / *ка-* / *ку-*. Кибела је Мајка Земља, *Magna Mater*, за коју Будимир (1960, 20) додаје ... „најзначајнији објекат у Кибелину култу ... јавља се у Украјини као *каменная баба*.“ Богиња је називана и ... „*Μήτηρ ὄρεία* 'горная матерь', *ποτνία ἵπλων* 'госпожа коней', *matar kubeleya* 'мать коней“ (Трубачев 1983, 97).

Име планине *Каблар* се, према изложеном, може довести у везу са местом на коме су одржаване свечаности у част богиње *Кибеле*, богиње која је била персонификација онога што је у вези са планином, камењем, стенама на узвишењима, и заштитница, господарица коња који обитавају на таквом терену, малих брдских коња.

Нешто о дуализму међу онимима од којег је кренуо М. Павловић пишући о орониму *Каблар* и помињући *Овчар*. Обредне свечаности су одржаване и на дан који је био посвећен овцама и том приликом су приношене жртве. Чобанин, пастир, овчар је, према веровању, био митско биће, божанско биће и своју мистичну снагу је преносио на стоку. Претпоставка је да се такво светилиште налазило и на планини *Овчар*. На основу тога се може говорити о дуализму : овца — коњ / заштитник оваца — заштитница коња.

Необични су путеви преношења не самих лексема, него и њихових пратећих семантичко-митолошких значења и њихових „сусретања“, при чему су ти пренесени пратећи елементи понекад сачувани, а понекад, и то чешће, заборављани.

ЦИТИРАНИ АУТОРИ

Будимир 1960: Будимир М., *De nominis serbici vestigiis classicis*, *Зборник Мајшине српске за филологију и лингвистику* 3, Нови Сад, 7–34.

Е — М 1951: Ernout A. — Meillet A., *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, Paris.

Павловић М. 1969: Pavlović M., *Onomastica Illyrica*. *Onomastička studijska situacija, problemi i metodi*, *Onomastica Jugoslavica* I, Ljubljana, 24–46.

Трубачев 1983: *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О. Н. Трубачев, Москва, выпуск 10: *клерасъ — *копъ.

Streszczenie

Zvezdana Pavlović

SPOJRZENIE NA ORONIMIE SERBII

Autor pisze o oronimach i toponimach, jak o obiekcie badań w ramach oronimii. Serbia jest przeważnie górzystą, pagórkowatą krainą, więc terminologia odnosząca się do tego rodzaju terenów jest bardzo rozwinięta. W wyniku tego wielu topoapelatywów otrzymało funkcję oronimów : Брдо, Бобија, Ваља, Чукар, Кук, Клик itd. Semantyka oronimów Serbii jest bardzo zróżnicowana. Ogólny obraz makro i mikrotoponimów Serbii pokazuje, że nazwy gór tworzą wyraźnie słowiański system onomastyczny, zarówno z inkrustacjami zachowanych elementów substratowych, z których najczęściej występuje warstwa romańsko-włoska, jak i pogranicznymi naleciałościami z języka rumuńskiego na północnym wschodzie oraz albańskiego na południu.

Jako jeden z przykładów zachowania elementów substratowych autor podaje swoje tłumaczenie pochodzenia oronimu *Kablar*.